

Проценко Мирослав Володимирович,
*аспірант кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету
orcid.org/0009-0005-9571-8887*

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ЗАПОРУКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД

В статті зазначено, що безпека є важливою потребою людини і забезпечує соціальну стабільність. Безпека ґрунтується на здатності системи суспільних відносин забезпечувати захищеність особи, суспільства і держави та баланс їхніх інтересів. Водночас обґрунтовано, що забезпечення національної безпеки є пріоритетним завданням сучасної цивілізації, тому що вона є показником стабільності суспільства й держави, а також гарантує захищеність прав і свобод особистості. В філософських дослідженнях безпека визнається вищою метою національної політики та важливим елементом категорії загального блага. Окреслюються практичні зв'язки між національною та міжнародною безпекою. У контексті безпеки важливе значення мають категорії гуманізму, гуманізації та людської свідомості з їхніми антропоцентричними інтерпретаціями. Дослідження показує, що гуманітарна свідомість орієнтована на загальнолюдські цінності та передбачає, що людина не може ставити перед собою антигуманні цілі. Така якість необхідна для оцінювання та ефективного реагування на кризові ситуації, планування та надання допомоги постраждалим, забезпечення власної безпеки. Гуманітарна обізнаність виконує інтегративну, інструментальну, регулятивну, адміністративну, комунікативну, ціннісну, нормативну та освітню функції в забезпеченні національної та міжнародної безпеки. Також така обізнаність має вирішальне значення для гуманітарного реагування. Компонентами гуманітарної обізнаності є ситуативні знання, контекстуальні знання, функціональні знання та активні знання. Аналіз формування гуманітарної обізнаності показав, що вона охоплює елементи гуманності, неупередженості, об'єктивності та нейтралітету.

Ключові слова: гуманітарна свідомість, національна безпека, міжнародна безпека, функції, структура, знання.

Myroslav Protsenko,
*Postgraduate Student at the Department
of Philosophical and Political Science
Cherkasy State Technological University
orcid.org/0009-0005-9571-8887*

FORMATION OF HUMANISTIC CONSCIOUSNESS AS A CONDITIONS OF NATIONAL AND INTERNATIONAL SECURITY: SOCIO-PHILOSOPHICAL APPROACH

The article explains that security is an integral need of people and contributes to stability within the society. Also, security concerns the ability of the system of social relations to provide safe environment for a person, community and state balancing their interests. At the same time, we substantiated that ensuring the national security is a priority task for contemporary civilization because it is the index of stability of society and state as well as it guarantees the protection of human rights and freedoms. We found that in the philosophical research ensuring the security is the highest objective of state policy and key element of common welfare. We outlined the pragmatic connection between national and international security. Also, we proved that in the context of studying the security some categories are very important. They are the following: humanism, humanization, and humanistic consciousness since they are interpreted from the anthropocentric point of view. During the research we revealed that humanistic consciousness is oriented towards the human values and means that a person cannot set anti-humanistic goals. This quality is necessary for the assessment and effective response on crisis situation, planning and assistance to the people affected as well as providing own safety. Defining the priority if humanistic ideals we came to the conclusion that humanistic consciousness performs integral, instrumental, regulatory, management, communication, value-based,

normative, and educational functions oriented towards ensuring national and international security. We proved that humanistic consciousness is crucial for humanitarian response. We distinguished the component of humanistic consciousness: situational and content-based knowledge, functional and operational knowledge. Also, analyzing the formation of humanistic consciousness we found that it includes humanity, neutrality, objectivity, impartiality.

Key words: humanistic consciousness, national security, international security, functions, structure, knowledge.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сталий розвиток суспільства – одна з головних умов збалансованого функціонування держави, гармонії соціальних, політичних та економічних складників довкілля, економічного зростання і технічного прогресу. Водночас безпека є важливою потребою людини, яка гарантує соціальну стабільність, захищає та підвищує добробут громадян (Маркович, 2023, с. 10). Упродовж останніх років спостерігається тенденція до зростання загроз національній та міжнародній безпеці, що призводить до більш негативних наслідків для окремих осіб і держав. Питання безпеки людини та суспільства набувають особливого значення в сучасних умовах зростання кількості терористичних актів, гібридної війни та кіберзлочинності (Саганюк та ін., 2021, с. 51). Під час поширення пандемії Covid-19, яка стала перевіркою здатності органів державного управління протистояти серйозним викликам і загрозам, виникла гостра необхідність консолідування міжнародних зусиль для гарантування безпеки на глобальному рівні (Горбулін & Даник, 2020, с. 3). Згодом повномасштабне вторгнення російської федерації чітко продемонструвало важливість питань безпеки держави в політичній і військовій сферах, а також у контексті забезпечення законності, охорони прав, свобод та інтересів громадян.

Вивчення філософського виміру проблеми формування свідомості людини передбачає врахування елементів участі громадян у розв'язанні проблем безпеки, усвідомлення ними своєї ролі в суспільстві та набуття громадянських цінностей. Тема цієї статті важлива саме з позиції визначення соціально-філософського підходу до формування свідомості людини, що гарантуватиме безпеку всередині країни та за її межами на сучасному етапі суспільного розвитку. Це, безумовно, потребує розроблення комплексного підходу до дослідження поняття гуманітарної свідомості з погляду соціально-філософських знахідок, динаміки її еволюції та розвитку, а також впливу гуманітарної свідомості на механізми ефективної реалізації безпеки на національному та міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В статті проаналізовано внесок вітчизняних та закордонних дослідників у вивчення філософської категорії гуманітарної свідомості та окреслено її парадигмальний зв'язок з поняттям безпеки. Так, концептуальне осмислення категорії безпеки здійснювали А. Амро, В. Горбулін, Ю. Даник, С. Гордієнко, І. Доронін, Х. Маркович та Е. Панковська. Філософсько-правові аспекти безпеки досліджували О. Дзьобань та С. Жданенко. В роботах Ф. Проданюка та Н. Гребеннікової проаналізовано виникнення феноменів гуманізації та гуманітаризації освіти, а також процес гуманізації освіти.

М. Скиба та В. Шелудько розглянули теоретичні аспекти дослідження розвитку громадянського суспільства та висунули конкретні функції гуманітарної свідомості; М. Алам, А. Фаузі та М. Іслам детально прослідкували взаємозв'язок між національною та міжнародною безпекою і їхній вплив на громадянське суспільство; Л. Данг, А. Сеєман та Дж. Ліндермеєр проаналізували поняття гуманітарної свідомості та визначили її функції із забезпечення безпеки суспільства; С. Фонг та См. То вивчали структуру та функції гуманітарної свідомості; Б. Пікуард проаналізував гуманітарні знання та гуманітарну свідомість громадян у кризових ситуаціях, дослідив її структуру та проаналізував особливості її формування. Водночас варто зауважити, що на сьогодні кількість вітчизняних досліджень, присвячених проблематиці людської свідомості, є недостатньою.

Мета дослідження – проаналізувати поняття гуманітарної свідомості з точки зору соціально-філософського знання, визначити її характеристики та структуру, а також з'ясувати функції людської свідомості у забезпеченні національної та міжнародної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Законом України «Про національну безпеку України» національна безпека тяжіє до поняття захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз

(Закон України, 2018). На думку Х. Маркович, національна безпека – це організований стан захищеності, який гарантує цілісність і недоторканність відповідних об’єктів (Маркович, 2023, с. 12). С. Гордієнко та І. Доронін (2021, с. 85) розглядають державну безпеку як здатність особи, суспільства, системи суспільних відносин забезпечувати безпеку держави і водночас зберігати баланс між її інтересами. У філософських дослідженнях державна безпека характеризується складним змістом та міждисциплінарним характером. Наприклад, Т. Подковенко зазначає, що забезпечення національної безпеки є найвищою метою державної політики та важливим елементом категорії загального блага (Подковенко, 2021, с. 13). Крім того, забезпечення національної безпеки є пріоритетом сучасної цивілізації, оскільки вона є індикатором суспільної та державної стабільності, гарантією захисту прав і свобод особистості (Дзьобань, Жданенко, 2020, с. 9).

В сучасних глобалізаційних процесах питання національної безпеки та міжнародної безпеки є взаємопов’язаними та потребують особливої уваги міжнародних структур, які формують безпековий простір (Загурська-Антонюк, 2020, с. 104). Гібридна війна проти України, окупація Криму та повномасштабне вторгнення російських військ в Україну в лютому 2022 року свідчать про те, що жодна держава не може бути впевненою у своїй безпеці. Загроза національній безпеці однієї держави досить швидко може перетворитися на загрозу міжнародній безпеці (Амро, 2019).

Зарубіжні дослідження (Alam et al., 2021; Wilner et al., 2022) демонструють практичні зв’язки між національною та міжнародною безпекою. Національна безпека розглядається як складна взаємодія політичних, економічних, військових, ідеологічних, правових, юридичних, соціальних та інших внутрішніх і зовнішніх суспільних чинників, завдяки якій держави зберігають свій суверенітет, територіальну цілісність, фізичне виживання своїх народів, політичну незалежність і збалансований та швидкий суспільний розвиток (Alam et al., 2021). Міжнародна безпека, зі свого боку, характеризується явищем гармонії у Всесвіті, і підтримання цієї гармонії передбачає застосування сили між державами, в тому числі військової (Wilner et al., 2022) Вітчизняні дослідники

(Загурська-Антонюк, 2020, с. 103) встановили, що міжнародна безпека є наслідком глобалізації, інтеграції, регіоналізації, сепаратизму, тероризму, демографічних проблем, продовольчої та екологічної криз, що зумовлюються глобальними процесами, які проявляються у вигляді суперечливих тенденцій і створюють нові виклики та загрози.

На рис. 1 показано структуру парадигми безпеки, що ґрунтується на прагматичних зв’язках, з якої зрозуміло, що головним об’єктом безпеки є людина, а загрози на національному та міжнародному рівнях призводять до порушень прав, свобод та інтересів людини.

Національні органи влади відіграють важливу роль у зміцненні національної безпеки в країнах, які постраждали від кризових ситуацій і воєнних дій. Однак одним із ключових напрямів є розвиток громадянського суспільства, в якому громадяни беруть активну участь і залучаються до зусиль уряду з відновлення національної безпеки (khaled Ali bishr et al., 2020, p. 2700). В цьому контексті важливе значення мають категорії гуманізму, гуманізація та гуманітарна свідомість, які мають антропоцентричне тлумачення. Далі запропоновано більш детальний аналіз.

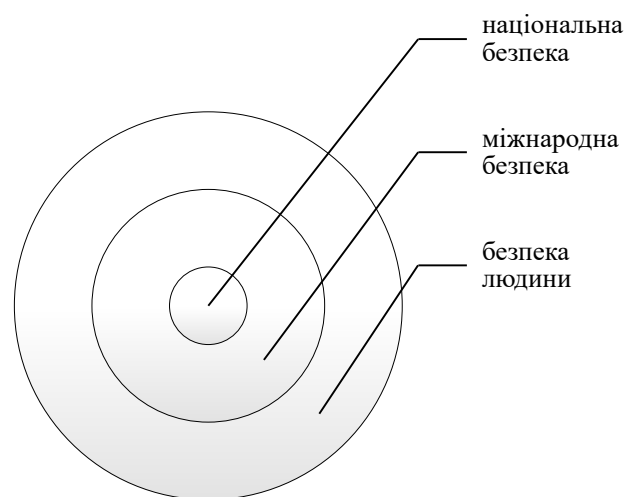


Рис. 1. Структура парадигми безпеки

Гуманізм – це система ідей і поглядів, що сприймає людину як вищу цінність (Проданюк, Гребеннікова, 2020, с. 36), та орієнтована на вищу цінність однієї людини, однієї особистості, як культурна і соціально-політична зорієнтованість (Вітченко, 2022, с. 79). Водночас

гуманізація потребує створення умов для самоствердження, самовираження і саморегуляції особистості задля оптимізації відносин між людиною і суспільством. Гуманізація означає повагу до людської гідності, розуміння і прийняття цілей і поглядів, а також створення сприятливих умов для успішного життя (Проданюк, Гребеннікова, 2020, с. 38).

Гуманітарна свідомість орієнтується на цінності людини та передбачає, що людина не може ставити перед собою антигуманні цілі. Така якість необхідна для оцінювання та ефективного реагування на кризові ситуації, планування та надання допомоги постраждалим, забезпечення власної безпеки (Piquard, 2022, p. 85).

Усвідомлюючи пріоритетність гуманістичних ідеалів, можна зробити висновок, що гуманітарна свідомість виконує низку функцій, орієнтованих на забезпечення національної та міжнародної безпеки, а саме: інтегральну, інструментальну, регулятивну, управлінську, комунікативну, ціннісну, нормативну та просвітницьку. В таблиці 1 подано аналіз функцій громадянської свідомості.

Дослідники (Piquard, 2022, p. 93) виділяють два складники гуманітарної свідомості. По-перше, ситуаційні та контекстуальні знання, котрі поєднують історичні, географічні та культурні елементи, а також інформацію з місць, необхідну для реалізації гуманітарних проєктів.

По-друге, функціональні та оперативні знання, отримані з «польового досвіду», а також знання принципів, стандартів і практик, необхідних для ухвалення гуманітарних рішень, розроблення та оцінювання проєктів у кризових ситуаціях. Гуманітарна обізнаність має вирішальне значення для побудови гуманітарного реагування. Очевидно, що розвиток гуманітарної обізнаності залежить від наявності цих двох елементів. Ситуаційні та контекстуальні знання є очевидними, і громадяни володіють ними, а ось специфічні функціональні та оперативні знання здобути важче, оскільки вони потребують глибокого дослідження ситуації та опрацювання великої кількості даних щодо безпекової ситуації.

Крім того, аналізуючи формування гуманітарної свідомості, було з'ясовано, що вона включає такі складники (Fong, To, 2022): гуманність (повага до людської особистості, людяність), нейтралітет (неприєднання до суперечок та дискусій), об'єктивність (незалежність від людської свідомості) та неупередженість (відсутність обманної, негативної, заздалегідь сформованої думки чи упередження проти когось).

Висновок. Отже, безпека є важливою потребою людини, яка гарантує підтримання соціальної стабільності, захист і підвищення добробуту громадян. В контексті соціально-філософського аналізу безпека є багатовимірним і міждисциплінарним феноменом, забезпечення якого

Таблиця 1

Функції громадянської свідомості

Функція	Характеристика
Інтегральна	Забезпечує об'єднання, консолідацію громадян, суспільства та держави, а громадяни, своєю чергою, можуть брати участь у прийнятті рішень на різних рівнях влади, вносячи свої пропозиції (Скиба, Шелудько, 2019; Dang et al., 2022)
Інструментальна	Гуманітарна свідомість є інструментом індивідуальних чи колективних ініціатив, спрямованих на подолання кризи (Скиба, Шелудько, 2019; Fong, To, 2022)
Регулятивна	Виконання ролі регулятора поведінки в суспільстві, зокрема під час кризової події (Скиба, Шелудько, 2019; Dang et al., 2022)
Управлінська	Гуманітарна свідомість спрямована на управління людьми, процесами, та громадянським суспільством (Fong, To, 2022)
Комунікативна	Гуманітарна свідомість є інструментом досягнення взаєморозуміння між учасниками спільноти, створює комунікативні канали та реалізує гуманітарний дискурс (Скиба, Шелудько, 2019)
Ціннісна	Ідентифікація, формування, підтримання та розвиток цінностей, необхідних для гармонійного та збалансованого розвитку суспільства (Скиба, Шелудько, 2019; Dang et al., 2022)
Нормативна	Гуманітарна свідомість є засобом формування та впровадження суспільно-правових норм в життя спільноти, особливо в кризовій ситуації (Скиба, Шелудько, 2019)
Просвітницька	Сприяє поширенню гуманітарного знання, культури та сприяє залученню громадян до загальнолюдських цінностей (Piquard, 2022)

є найвищою метою державної політики та важливим елементом категорії загального блага. Категорії гуманізму, гуманізації та людської свідомості мають людиноцентричну інтерпретацію і фокусуються на забезпеченні безпеки в громадянському суспільстві. Гуманізм – це система ідей і поглядів, що розглядає людину як найвищу цінність, а гуманізація – це створення умов для самоствердження, самовираження і саморегуляції особистості для оптимізації взаємовідносин між людиною і суспільством. Гуманітарна свідомість орієнтується на загальнолюдські цінності та передбачає неможливість постановки антигуманних цілей. Доведено, що гуманітарна

свідомість виконує низку функцій для забезпечення національної та міжнародної безпеки: інтегративну, інструментальну, регулятивну, управлінську, комунікативну, ціннісну, нормативну та виховну. Також можна виокремити два підходи до аналізу природи гуманітарної свідомості. Згідно з першим підходом, обізнаність людини складається з ситуативних/контекстуальних знань і функціональних/діяльнісних знань. Згідно з другим підходом, структура людської свідомості складається з гуманності, неупередженості, об'єктивності та нейтральності. Надалі планується здійснити детальний аналіз етапів формування гуманітарної свідомості.

Список використаних джерел:

1. Амро, А. (2019). Проблеми розвитку системи національної безпеки України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: державне управління*. № 3. URL: <https://doi.org/10.32453/governance.vi3.288>
2. Горбулін, В. П., Даник, Ю. Г. (2020). Національна безпека України: фокус пріоритетів в умовах пандемії. *Вісник Національної академії наук України*. № 5. С. 3–18. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/170038>
3. Гордієнко, С. Г., Доронін, І. М. (2021). Державна безпека в сучасних умовах: проблеми компетенції державних органів. *Інформація і право*. № 2(37). С. 81–92. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2\(37\).238340](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238340)
4. Дзьобань, О. П., Жданенко, С. Б. (2020). Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. № 2(33). С. 9–22. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2\(33\)](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2(33))
5. Загурська-Антонюк, В. Ф. (2020). Міжнародна безпека у контексті глобалізації сучасного світу. *Інвестиції: практика та досвід*. № 13–14. С. 103–109. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.13-14.103>
6. Закон України (2018). Про національну безпеку. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
7. Маркович, Х. М. (2023). Національна безпека України: понятійно-категоріальне осмислення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 38. С. 10–15. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8163881>
8. Проданюк, Ф. М., Гребеннікова, Н. В. (2020). Генезис феномену гуманізація та гуманітаризація освіти. *Процеси гуманізації та гуманітаризації освіти*: монографія. Київ: КНУТД. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17089/2/PGGO_mono_2020.pdf
9. Саганюк, Ф. В., Мудрак, Ю. М., Мазуренко, І. М., Піщанський, Ю. А. (2021). Тероризм та інші протиправні дії у російській гібридній війні. *Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. № 2(72). С. 51–56. URL: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2021-2-72/51-56>
10. Скиба, М. В., Шелудько, В. Я. (2019). Теоретичні аспекти дослідження розвитку громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 2. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.2.22>
11. Alam, M. M., Fawzi, A. M., Islam, M. M., Said, J. (2022). Impacts of COVID-19 pandemic on national security issues: Indonesia as a case study. *Security Journal*. № 35. P. 1067–1086. URL: <https://doi.org/10.1057/s41284-021-00314-1>
12. Dang, L., Seemann, A K., Lindenmeier, J., Saliterer, I. (2022). Explaining civic engagement: The role of neighborhood ties, place attachment, and civic responsibility. *Journal of community psychology*, 50(3), 1736–1755. URL: <https://doi.org/10.1002/jcop.22751>
13. Fong, C. P., To, Sm. (2022). Civic Engagement, Social Support, and Sense of Meaningfulness in Life of Adolescents Living in Hong Kong: Implications for Social Work Practice. *Child and Adolescent Social Work Journal*. URL: <https://doi.org/10.1007/s10560-022-00819-7>
14. khaled Ali bishr, S., Albattat, Ahmad, Tham, J. (2020). Critical Factors Affecting Readiness to Change and Improving Civic Engagement in the Libyan National Security. *Psychology and Education*. № 57(9). P. 2700–2710. URL: <https://doi.org/10.17762/pae.v57i9.670>
15. Pankowska, E. (2019). The concept of Security in ancient philosophy. *Public Administration and Security Studies*. № 6(6). P. 208–222. URL: <https://studia.administracji.i.bezpieczenstwa.ajp.edu.pl/resources/html/article/details?id=224515&language=en>
16. Piquard, B. (2022) What knowledge counts? Local humanitarian knowledge production in protracted conflicts. A Central African Republic case study. *Peacebuilding*. № 10(1). P. 85–100, URL: <https://doi.org/10.1080/21647259.2021.1989902>

17. Wilner, A., Beach-Vaive, S., Carbonneau, C., Hopkins, G., Leblanc, F. (2022). Research at risk: Global challenges, international perspectives, and Canadian solutions. *International Journal*. № 77(1). P. 26–50. URL: <https://doi.org/10.1177/00207020221118504>

References:

1. Amro, A. (2019). Problemy rozvytku systemy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Problems of development of the system of national security of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Series: State administration*. № 3. URL: <https://doi.org/10.32453/governance.vi3.288> [in Ukrainian]/

2. Horbulin, V. P., Danyk Yu. H. (2020). Natsionalna bezpeka Ukrainy: focus priorityativ v umovakh pandemii [National security of Ukraine: focus in conditions of pandemic]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. № 5. P. 3–18. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/170038> [in Ukrainian].

3. Hordienko, S. H., Doronin, I. M. (2021). Derzhavna bezpeka v suchasnykh umovakh: problem kompetentsii derzhavnykh orhaniv [State security in modern conditions: problem of competence of state organs]. *Informatsiia i pravo*. № 2(37). P. 81–92. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2\(37\).238340](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238340) [in Ukrainian].

4. Dzioban, O. P., Zhdanenko, S. B. (2020). Prava liudyny i natsionalna bezpeka: filosofsko-pravovi aspekty vzaiemozviazku [Human rights and national security: philosophical and law aspects of interconnection]. *Informatsiia i pravo*. № 2(33). P. 9–22. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2\(33\)](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2(33)) [in Ukrainian].

5. Zahurska-Antoniuk, V. F. (2020). Mizhnarodna bezpeka u konteksti hlobalizatsii suchasnoho svitu [International security in the context of globalization of modern world]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 13–14. P. 103–109. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.13-14.103> [in Ukrainian].

6. Law of Ukraine (2018). On the national security. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

7. Markovych, Kh. M. (2023). Natsionalna bezpeka Ukrainy: poniatiino-katehorialne osmyslennia [National security of Ukraine: notional and categorial interpretation]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Series Legal*. Vyp. 38. P. 10–15. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8163881> [in Ukrainian].

8. Prodaniuk, F. M., Hrebennikova, N. V. (2020). Henezys fenomenu humanizatsiia ta humanitaryzatsiia osvity [Henesys of phenomenon of humanization and humanitarization of education]. *Protsesy humanitaryzatsii ta humanitaryzatsii osvity [Processes of humanization and humanitarization of education]: monograph*. Kyiv: KNUDT. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17089/2/PGGO_mono_2020.pdf [in Ukrainian].

9. Sahaniuk, F. V., Mudrak, Yu. M., Mazurenko, I. M., Pishchanskyi Yu. A. (2021). Teroryzm ta inshi protypravni dii u rosiiskii hibrydnyi viini [Terrorism and other illegal actions in Russian hybrid war]. *Zbirnyk naukovykh prats tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. № 2(72). P. 51–56. URL: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2021-2-72/51-56> [in Ukrainian].

10. Skyba, M. V., Sheludko, B. Ya. (2019). Teoretychni aspekty doslidzhennia rozvytku hromadianskoho suspilstva [Theoretical aspects of investigation of development of civic community]. *Derzhavne upravlinnia ta rozvytok*. № 2. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.2.22> [in Ukrainian].

11. Alam M. M., Fawzi A. M., Islam M. M., Said J. (2022). Impacts of COVID-19 pandemic on national security issues: Indonesia as a case study. *Security Journal*. № 35. P. 1067–1086. URL: <https://doi.org/10.1057/s41284-021-00314-1>

12. Dang L., Seemann A. K., Lindenmeier J., Saliterer, I. (2022). Explaining civic engagement: The role of neighborhood ties, place attachment, and civic responsibility. *Journal of community psychology*, 50(3), 1736–1755. URL: <https://doi.org/10.1002/jcop.22751>

13. Fong C. P., To Sm. (2022). Civic Engagement, Social Support, and Sense of Meaningfulness in Life of Adolescents Living in Hong Kong: Implications for Social Work Practice. *Child and Adolescent Social Work Journal*. URL: <https://doi.org/10.1007/s10560-022-00819-7>

14. khaled Ali bishr S., Albattat, Ahmad, Tham J. (2020). Critical Factors Affecting Readiness to Change and Improving Civic Engagement in the Libyan National Security. *Psychology and Education*. № 57(9). P. 2700–2710. URL: <https://doi.org/10.17762/pae.v57i9.670>

15. Pankowska E. (2019). The concept of Security in ancient philosophy. *Public Administration and Security Studies*. № 6(6). P. 208–222. URL: <https://studia.administracji.i.bezpieczenstwa.ajp.edu.pl/resources/html/article/details?id=224515&language=en>

16. Piquard B. (2022) What knowledge counts? Local humanitarian knowledge production in protracted conflicts. A Central African Republic case study. *Peacebuilding*. № 10(1). P. 85–100, URL: <https://doi.org/10.1080/21647259.2021.1989902>

17. Wilner A., Beach-Vaive S., Carbonneau C., Hopkins G., Leblanc F. (2022). Research at risk: Global challenges, international perspectives, and Canadian solutions. *International Journal*. № 77(1). P. 26–50. URL: <https://doi.org/10.1177/00207020221118504>